

РЕТРОСПЕКТИВНА КОНВЕРЗИЈА И РЕТРОСПЕКТИВНА КАТАЛОГИЗАЦИЈА
СА ОСВРТОМ НА ИСКУСТВО УНИВЕРЗИТЕТСКЕ БИБЛИОТЕКЕ
„СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ“ У БЕОГРАДУ

Татјана Брзуловић-Станисављевић, Александра Настић
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд

Увод

Многе значајне националне и стручне колекције у библиотекама као и културна баштина једног народа остају скривене од потенцијалних корисника уколико подаци о њима не постоје у електронском облику или нису доступне преко Интернета. Посебне збирке, архивску грађу, стару и ретку књигу неопходно је обрадити и укључити у корпус знања *on-line* доступан. Развој информационог друштва и кретање науке намеће потребу да сви садржаји значајни за проучавање буду доступни крајњем кориснику ма где се он налазио.

Први предуслов стварања „виртуелних“ библиотека јесте аутоматизовани каталог целокупног фонда. Постојање јединственог аутоматизованог каталога омогућава лакшу ревизију и коришћење публикација и једини је адекватан начин чувања и заштите фондова библиотека. На овај начин су позајмица публикација и међубиблиотечка размена убрзане и олакшане. Циљ је сваке библиотеке да конвертује податке о свом фонду у електронски каталог доступан свима мада се често ради и на конвертовању појединачних збирки.

Пројекат ретроспективне конверзије подразумева трансформисање лисних и штампаних каталога библиотека у електронску базу података и доступност корисницима путем Интернета. Готово све националне и универзитетске библиотеке у свету завршиле су тај посао крајем прошлог века.

Потребно је направити разлику између:

1. ретроспективне конверзије и
2. ретроспективне каталогизације.

Ретроспективна конверзија представља преношење података лисних и штампаних каталога у машински читљив облик. Углавном се врши помоћу софтвера OCR (Optical character recognition) што подразумева скенирање каталошких листића (најчешће у боји) и њихово претварање у машински читљив формат (UNIMARC, MARC21...) након чега се приступа нормативној контроли.

Неке од првих библиотека које су користиле овај вид ретроспективне конверзије су:

а) Универзитетска библиотека у Хајделбергу (Universitätsbibliothek Heidelberg <http://www.ub.uni-heidelberg.de/Digikat>) – прва је урадила тест ретроспективне конверзије 1986-1987.

б) Аустријска национална библиотека (Österreichische Nationalbibliothek <http://www.onb.ac.at>)

в) Универзитетска библиотека у Бирмингему (University Library Birmingham <http://cardcat.bham.ac.uk/main>).¹

Израда записа ретроспективном конверзијом је скуп посао и процена је да један запис у свету кошта од 5 до 25 USD.

Ретроспективна каталогизација је каталогизација или рекаталогизација којом се квалитативно мења каталошки опис радећи *de visu*, надограђујући и допуњујући каталошки опис. Она често прати ретроспективну конверзију у случају када нема довољно података који су потребни за идентификацију публикације. Најчешће се користи ради смањивања трошкова конверзије.

Приликом рада на ретроспективној конверзији и ретроспективној каталогизацији пракса је да се раде појединачни пројекти за серијске, односно монографске публикације. То су опсежни пројекти који захтевају велику финансијску подршку па је неопходно да они буду национални пројекти подржани од стране одговарајућих министарстава и владе. Да би се ретроспективна конверзија уопште могла извести потребно је задовољити минимум стандарда записа у складу са националним и међународним правилима за библиографски опис. Ово важи како за формалну тако и за садржинску обраду.

ЕВРОПСКЕ БИБЛИОТЕКЕ

Чешка

Пројекат ретроспективне конверзије у Чешкој подржало је Министарство културе и у њему је учествовало 9 великих научних библиотека и свака је покривала одређено подручје каталога. Национална библиотека (Národní knihovna České republiky – http://www.nkp.cz/_en/index.php3) је конвертовала 435.000 каталожских листића у периоду од 1996-1999. Записи свих 9 библиотека су укључени у CASLIN (чешки заједнички каталог) и доступни су преко OCLC.² On-line доступност ових записа у великој мери олакшава и појефтиније ретроспективну конверзију у мањим библиотекама.²

Мађарска

Мађарски пројекат конверзије је као извор користио главни национални каталог инвентара Националне библиотеке Сечењи (Országos Széchényi Könyvtár – http://www.oszk.hu/index_en.htm) и на тај начин је 400.000 каталожских јединица конвертовано у електронски каталог. Пројекат је финансирала Влада, односно Министарство информација и комуникација у оквиру пројекта National Digital Data Archive.³

Немачка

Пројекат ретроспективне конверзије одвијао се на три нивоа:

1. национални (државне и универзитетске библиотеке – нпр. Универзитетска библиотека у Тибингену – Universitätsbibliothek Tübingen – <http://www.ub.uni-tuebingen.de/eindex.html>)

Пројекат ретроспективне конверзије почео је 1993. Каталожки листићи су скенирани и форматирани аутоматски, успешност конвертираних података је била чак 90%, а остатак се поправљао ручно. Каталожки записи на више листића као и записи на неевропским језицима нису разрешавани јер то није било финансијски исплативо.

2. регионални (одабране библиотеке и значајне збирке)

3. локални (поједине значајне библиотеке – нпр. Универзитетска библиотека у Фрајбургу – Universitätsbibliothek Freiburg – <http://www.ub.uni-freiburg.de/> и Немачка државна библиотека у Франкфурту Deutsche Bibliothek Frankfurt am Main – <http://www.ddb.de/> – иако су локалног карактера пројекти су од националне важности).

Све пројекте је финансирала влада.¹

Француска

У Француској националној библиотеци (Bibliothèque nationale de France – <http://www.bnf.fr>) ретроспективна конверзија одвија се од краја 1995. помоћу пројекта JOUVE. Два пута годишње издају се CD-ROM-ови са дигитализованим садржајем. До сада је конвертовано 4 милиона записа. Конверзија је обухватила око 90 различитих каталога, ручно писаних, штампаних и куцаних као и 900.000 записа 20 највећих јавних библиотека. У току 1995. тим од 80 стручњака је на овај начин конвертовао 155.000 записа за монографске публикације.

Велика Британија

Ретроспективна конверзија и ретроспективна каталогизација су замишљене као зајед-

нички национални пројекат за библиотеке, архиве и музеје. У постављању критеријума за овако опсежан пројекат пошло се од тога да је потребно фокусирати се на најважније колекције, домаће ауторе као и на мање, али вредне колекције локалних библиотека. Предуслов за успешну конверзију је било повезивање електронских каталога BL (British Library – <http://www.bl.uk>), CURL (Consortium of University Research Libraries), COPAC (заједнички каталог високошколских библиотека, <http://copac.ac.uk>) и V3.Online (каталог јавних библиотека) као и бесплатна размена записа и коришћење постојећих база података где год је то могуће. Конверзија би текла у две фазе. У првој би се конвертовали подаци за све штампане материјале, а у другој за манускрипте и специјалне колекције. Пројекат се ослања на два извештаја Филипа Брајанта објављена 1997. у којем се каже да постоји још око 50 милиона неконвертованих записа чија ће конверзија коштати између 80 и 100 милиона фунти. У мају 1999. у Британској библиотеци одржана је конференција на којој је 140 делегата закључило да би се у наредних 10 година могло конвертовати око 80% записа. Брајан сматра да је реалнији период од 20 година.

БИБЛИОТЕКЕ У ОКРУЖЕЊУ

Словенија

Пројекат ретроспективне конверзије започет је 1996. године уз подршку Министарства културе и Регионалног библиотечког програма Отвореног друштва. У првој фази у НУК-у (Narodna in univerzitetna knjižnica – www.nuk.uni-lj.si) је извршено скенирање у боји каталожних листића за период од 1774-1947. године и њихово превођење у машински читљив формат MARC преко софтвера OCR (65.000 листића – листићи старог каталога су до 1900. писани руком, а после тог периода куцани на писаћој машини).⁴ Проблеми су били лош квалитет папира, недовољно препознавање карактера, нелатиничних писама и спацијалних

карактера. Из базе података Hand Press Books коју је основао CERL (Consortium of European Research Libraries) преузето је 17.000 записа. У другој фази конвертовани су листићи каталога за период 1948-1988. године. План је био да након ретроконверзије буде 350.000 записа. Сви записи су инкорпорирани у COBISS.SI.^{4,5}

Хрватска

Две хрватске библиотеке су дигитализовале своје лисне каталоге – Свеучилишна књижница у Ријеци (<http://www.svkri.hr>) свој историјски каталог Biblioteca civica, а Национална и свеучилишна књижница (НСК – <http://www.nsk.hr>) у Загребу свој абецедни каталог. Пројекат ретроспективне конверзије каталога у НСК је трајао, уз мање прекиде, 15 година и прошао је неколико фаза. Први пилот пројекат трајао је од 1991-1994. године. Унете су публикације из хрватске историје, око 55.000 записа. Друга фаза је почела 1996. године и укључила је ретроспективну каталогизацију хрватских књига 16. века као и ретроспективну конверзију библиографије хрватских латиниста Шиме Јурића (око 6.000 јединица – за већину јединица била је неопходна и ретроспективна каталогизација). Следећа фаза је почела 2001. ретроспективном конверзијом инвентарног каталога НСК за целокупни књижни фонд. Трајала је до 2006. и конвертовано је око 30.000 каталожних листића. Наредна фаза подразумевала је ретроспективну конверзију абецедног каталога НСК у дигитализовани каталог. Са тим пројектом почело се 2004. године и на тај начин дигитализовани су каталози до 1975. и од 1976-1990. године. Скенирано је око 1.000.000 каталожних листића. У следећој фази направиће се интеграција скенираних каталога у електронски каталог чему претходи примена софтвера OCR.⁶

Библиотеке у Србији

Крајем фебруара 2003. године успостављен је узајамни каталог Виртуелне библио-

теке Србије. Основу овог каталога чинили су записи локалних база:

– Библиотеке Матице српске (око 750.000 записа)

– Народне библиотеке Србије (око 430.000 записа)

– Југословенског библиографског института (око 390.000 записа)

– Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ (око 98.000 записа).

Формирање овог узајамног каталога има велики значај и са аспекта ретроспективне каталогизације јер велики број мањих библиотека у Србији (нарочито јавне библиотеке) највећи део свог фонда може унети у електронски каталог преузимањем записа из узајамног каталога. Осим базе COBISS.SR, од краја 2004. године свим учесницима у систему досупни су и записи из базе COBISS.NET (заједничка база библиотека у систему COBISS са подручја Словеније, Србије, Босне и Херцеговине, Македоније, Црне Горе, а ускорно и Бугарске).⁷

Народна библиотека Србије

Народна библиотека Србије (<http://www.nbs.bg.ac.yu>) у својим фондовима поседује око 5 милиона докумената. Самим тим је и пројекат ретроспективне конверзије велики и обиман посао пошто је неопходно израдити око 1,5 милиона записа. Замишљено је да пројекат буде реализован у периоду од 2002-2004. године у неколико фаза. Припремна фаза је подразумевала оснивање стручног тима који ће радити на овом пројекту, проверу стања каталога, упознавање са страним искуствима у ретроспективној конверзији, израду софтвера који ће користити и остале библиотеке... У првој фази предвиђено је стварање сликовног каталога НБС скенирањем каталожских листића. У другој фази требало је аутоматски пренети сликовни каталог штампаног каталога у текст помоћу софтвера FineReader за OCR, контролисати

готове UNIMARC записе и импортовати их у базу COBISS (350.000 записа). У трећој фази предвиђено је да сликовни каталог лисног каталога буде пренет у базу COBISS (50.000 записа). Четврта фаза се односи на пренос лисног каталога страних књига у базу COBISS (300.000 наслова), а пета на пренос осталих лисних каталога у базу COBISS (250.000 наслова).⁸

До сада је реализовано само скенирање штампаног каталога на језицима југословенских народа у 14 томова за период 1868-1972. (350.000 записа) и израда софтвера за пребацивање података у електронски каталог. Следећи корак јесте нормативна контрола за постојеће записе и инкорпорирање у базу COBISS. Ретроспективну каталогизацију за период од 1972-1989. раде 3 библиотекара по принципу *de visu* и до сада је тако унето око 80% тог фонда. Ретроспективна каталогизација за страну књигу још није рађена. Проблем је финансијски и организациони јер је недовољно стручних радника који би могли да буду укључени у овај посао.

Библиотека Матице српске

Унос ретроспективног фонда у овој библиотеци (<http://www.bms.ns.ac.yu>) реализован је путем ретроспективне каталогизације. Процес рада се одвијао на два начина: са књигом у руци (у периоду од 1999-2003. на тај начин је унето 63.525 публикација) и ручним уносом података са каталожских листића (током 90-их година у чему су учествовали сви запослени радећи по 20 записа дневно). До сада је укупно ретроспективно обрађено око 522.000 публикација.⁹ Записи за стару и ретку књигу похрањени су у локалну базу и друге библиотеке их не могу преузети. Ова Библиотека је пример библиотеке која је целокупан фонд унела у електронски каталог захваљујући одличној организацији и доброј рачунарској подршци.

Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“

Универзитетска библиотека (<http://www.unilib.bg.ac.yu>) као једна од највећих научних библиотека на Балкану има улогу да пружи информације научном и наставном особљу, односно целокупно академској популацији – студентима, универзитетским професорима и истраживачима. Фонд ове Библиотеке чини научна и стручна литература, претежно на страним језицима (највећим делом на енглеском, потом на немачком и француском језику). По својој функцији Универзитетска библиотека је матична за све високошколске библиотеке у Србији и депозитна за магистарске и докторске радове. Из свих наведених разлога пројекат ретроспективне каталогизације има низ специфичности.

Пројекат се одвијао на 3 нивоа:

1. ретроспективна каталогизација докторских дисертација
2. ретроспективна каталогизација фреквентног фонда
3. ретроспективна каталогизација сигнатура К и К₁ (књижевност на српском језику).

Ретроспективна каталогизација докторских дисертација

Почела је у децембру 2002. године, а завршена крајем 2005. Унос је рађен на основу каталожких листића топографског каталога. Зато је у формату COMARC/B у пољу 001\$g уношена ознака 1 – подниво 1 (подаци преузети са каталожких листића). Почетку пројекта је претходила обука књижничара. На уносу је радило 6 књижничара Одељења обраде, а њихове записе прегледао је један редактор. Књижничари су на уносу радили пуно радно време, а редактор је ове записе прегледао уз редован посао. Урађена је и редакција записа који су постојали у локалној бази за период 1989-2001. године. Укупно је унет 12.761 запис. Од тога је 8.081 записа за дисертације обрађене на Универзитету у Београду (запи-

си за ове дисертације имају локалну ознаку *диссерб*).¹⁰ Ретроспективно каталогизоване дисертације су комплетно и садржински обрађене предметно и по УДК за област биомедицинских наука, а делимично за област природних и техничких наука. Дисертације из осталих области нису садржински обрађене због недовољног броја стручних радника који би могли да учествују у овом послу поред свог текућег посла. У току рада наилазило се на проблеме због тога што су каталошки листићи били писани руком, услед тога недовољно читљиви, а често и са малим бројем података. Због тога се у неким случајевима радило и *de visu*. Двоструко редигован попис по факултетима и годинама одбране хронолошки је сређен и налази се на сајту Библиотеке на линку http://www.unilib.bg.ac.yu/projekti/disertacije_2/fakulteti/index.php.

Табела 1. – преглед ретроспективно унетих записа за докторске дисертације у бази УБСМ

година	диссерб	остале дисертације	укупно
1989-2001.	604	1.751	2.355
2002.	406	220	626
2003.	1.920	719	2.639
2004.	4.830	1.974	6.804
2005.	320	16	336
2006.	1		1
укупно	8.081	4.680	12.761

Ретроспективна каталогизација фреквентног фонда

Рад на овом пројекту започео је у јануару 2003. године и траје и даље. Разлог за његово покретање јесте и чињеница да је у Универзитетској библиотеци, првој у систему COBISS.SR, покренута аутоматизована позајмица (8. јануара 2003.). Тежиште је било на томе да публикације које се користе

тј. оне које корисници враћају најпре треба да се обраде да би се омогућила аутоматизована позајмица. На овом пројекту у првој фази радило је 2 библиотекара у Одељењу циркулације обрађујући *de visu* враћене публикације. Након успостављања узајамне базе (крајем фебруара 2003.) у Одељењу циркулације се радило на преузимању записа, а у Одељењу обраде су креирани записи за публикације којих није било у узајамном каталогу, углавном за публикације на страним језицима. Ово је био приоритетан посао Одељења обраде и рађен је уз редован посао, а без ангажовања додатних стручних радника. Креирани записи су комплетно формално и садржински обрађени и самим тим претраживи по свим параметрима. Потешкоће у раду представљају публикције штампане готицом, публикације на мање познатим и неевропским језицима, публикације за које је потребно разрешити иницијале, примерци који су оштећени (нпр. недостатак насловне стране, импресума и сл.).

У периоду од 2003. до маја 2007. преузето је око 17.000 записа, а креирано око 6.500 записа.¹⁰ Публикације фреквентног фонда су углавном из области друштвених наука – око 50%, а из хуманистичких – око 30%, док је из области природних, техничких и биомедицинских наука око 20% при чему је однос домаће и стране књиге уједначен. Искуство је показало да се публикације фреквентног фонда унете у електронски каталог сада много чешће позајмљују него раније. Разлог томе је и чињеница да млађи корисници, нарочито студенти, чешће претражују електронски него лисни каталог.

Из приложене табеле се може уочити да је број преузетих записа у 2006. години преполовљен у односу на претходне године, а разлог за то је реорганизација послова (на том послу више не раде 2, него један библиотекар).

Табела 2. – преглед ретроспективне каталогизације фреквентног фонда у бази УБСМ

година	креирани записи	преузети записи	укупно
2003.	2.816	4.607	7.423
2004.	1.006	4.603	5.609
2005.	1.221	4.850	6.071
2006.	836	1.970	2.806
2007. (до маја)	602	502	1.104
укупно	6.481	16.532	23.013

Ретроспективна каталогизација сигнатура К и К₁

Будући да су сигнатурама К и К₁ означена књижевна дела на српском језику сматрало се да је ова група од укупно 5.745 публикација најпогоднија за отпочињање комплетне ретроспективне каталогизације нефреквентног фонда. Претпостављало се да записа за ове публикације има највише у узајамној бази и да су оне најједноставније за обраду јер не изискују додатну садржинску обраду. Рад на овом пројекту почео је 2006. године. У пројекат је укључено 4 књижничара и 1 виши књижничар који су надзорници у студентским читаоницама и професорској читаоници. Почетку овог пројекта је претходила обука током које су колеге похађале почетни курс COBISS2/Каталогизација и стекле лиценце за рад у узајамној бази. Записи за ове публикације се преузимају из узајамног каталога и до сада је преузето око 4.000 записа.¹⁰ Предвиђено је да се рад на уносу ових сигнатура заврши до краја 2007. године. Размишљало се да се у наставку пројекта ради на уносу старог дела фонда на српском језику, означеног словним сигнатурама. При завршетку рада на сигнатурама К и К₁ донеће се коначна одлука о даљем току ретроспективне каталогизације нефреквентног фонда.

Табела 3. – преглед ретроспективне каталогизације нефреквентног фонда у бази УБСМ

година	преузети записи
2006.	2.275
2007. (до маја)	1.600
Укупно	3.875

Универзитетску библиотеку чека још доста посла на ретроспективној каталогизацији. Од 1.500.000 библиографских јединица фонд монографија чини око 800.000 публикација од којих је до сада у електронски каталог унето око 20%. Фонд Библиотеке чини и 28 посебних библиотека од којих 26 није унето у електронски каталог. Изузетно су вредне публикације смештене и у фонду трезора (стара и ретка књига, 90 ћирилских, 397 оријенталних рукописа, архивска грађа – 4.000 писама и 22.000 руком писаних страница, мапе и гравире старог Београда...) које се такође не налазе у бази података, али је у плану дигитализација дела тог фонда. Да би се све ово реализовало неопходна су велика финансијска средства и људски ресурси, подршка надлежног министарства или Владе, као и донације индивидуалних дародаваца.

Закључак

Предности ретроспективне каталогизације су у томе што се публикације обрађују *de visu*, што гарантује тачност, комплетност података и потпуни библиографски опис. С друге стране, ретроспективна конверзија убрзава процес уноса фонда, али су могућа већа одступања у тачности података. И ретроспективна каталогизација и ретроспективна конверзија изискују велика финансијска средства и велики број стручно оспособљених библиотекара.

Ретроспективна каталогизација се не може посматрати само са техничког или финансијског аспекта већ се мора сагледати у контексту окружења у коме ће постојати. Записи урађени ретроспективном каталогизацијом или конверзијом морају да се уклопе у узајамни каталог и да потпуно одговарају међународним библиографским стандардима.

Потребно је добро испланирати будуће пројекте јер овај посао пре свега захтева тимски рад стручњака, добру организацију, велика финансијска средства и подршку на националном нивоу или бар подршку надлежног министарства.